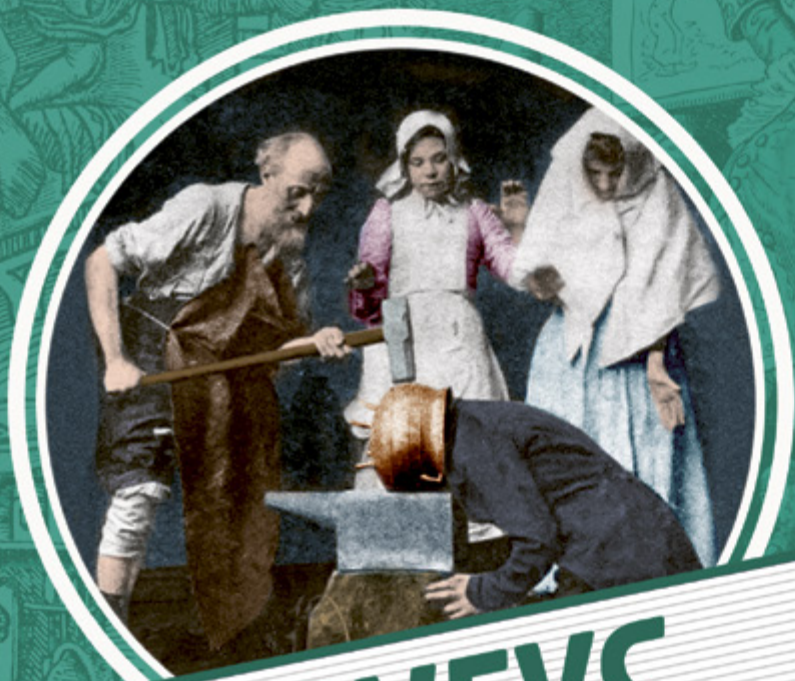

JUHA MATIAS LEHTONEN

TERVEYS

JA

HUMPUUKI

KAIKKI MIKÄ PARANTAMISESSA
ON MENNYT VIKAAN

TAMMI

Juha Matias Lehtonen

TERVEYS JA HUMPUUKI

Kaikki mikä parantamisessa
on mennyt vikaan

TAMMI

HELSINKI

Kirjan kirjoittamista ovat tukeneet apurahoin:
Alfred Kordelinin säätiö
Tiedonjulkistamisen neuvottelukunta
Suomen tietokirjailijat
Suomen tiedetoimittajain liitto

Kiitos tuesta!

© JUHA MATIAS LEHTONEN JA TAMMI, 2021
TAMMI ON OSA WERNER SÖDERSTRÖM OSAKEYHTIÖTÄ
ESILEHDET MIKA KETTUNEN
ISBN 978-952-04-2313-1
PAINETTU EU:SSA

SISÄLLYS

IHAN PIENI JOHDANTO	9
1. Suomalaisen terveyshumpuukin synty.....	11
Paheksuttu parannustaikeus	11
Taistelevat tietäjät.....	15
Taistelu terveyshumpuukia vastaan keksitään.....	19
Lääkäri viha seuraa lääkäriin kannoilla	21
Hippokrateen huonot lääkärit	24
Villin Pohjolan parturit ja välskärit.....	27
Suoneniskennän verinen loppu.....	29
Sopeutuvaist kupparit	35
Seiso veri, tyysty veri!.....	38
Silmien sorkkiminen	39
2. Parantava ruoka.....	41
Ruoka olkoon lääkkeesi	41
Kansanomaiset itsehoito-oppaat.....	43
Takaisin luontoon.....	47
Revalenta Arabica ja Morisonin pillerit.....	50
Suomen ensimmäiset vegetaristit	54
Raa'at kasvikset.....	57
Ituhipit	62
Paha, hapan keho.....	64
Lihaa!	68
Satu ravintoköyhästä modernista.....	74

Seleenikohu ja ravintolisälääkärit	76
Pentti Kossila ja marttivainiosyndrooma	79
Kaikkien aikojen ravintolisäkiista – B17-vitamiini	82
Taikasana on superfood	85
Terveysherätykset ja draaman taju	90

3. Modernin vaihtoehtolääkinnän rantautuminen

Suomeen	96
Vaihtoehtolääkintä ja vastalääketeollinen puhetapa	96
Homeopatian synty	99
Suomen ensimmäinen homeopaatti	106
Lapuan ”homopaatti”	110
Parantava vesi	113
Moderni vaihtoehtolääkintä valloittaa Suomen	115
Aatteellinen rokotevastaisuus syntyy	123
Ranuan tragedia keväällä 1991	131
Oireiden parantava voima	138
Parantavat iho-oireet	141

4. Rotu, terveys ja moraalipaniikki 143 |

Kansanterveyttä ohjaavat aina arvot	143
Rodun rappeutuminen – syy Suomen sisällissodalle	145
Näin suomalaiset saatiin kannattamaan rotuhygieniää	150
Steriloimislaki käytössä	155
Väärän muotoinen keho	160
Masturbaatio	165
Rotuoppi ja ravinnonuudistus	170

5. Huonoja lääkkeitä ja humpuukidiagnooseja 177 |

Rimpeliini: Kajaanin lahja Suomen kansalle	177
Patenttilääkkeiden kultakausi	180

Parantava radium ja tieteellisyyden tenho.....	184
Akateemiset egot törmäyskurssilla.....	189
Naiset lääketieteessä	192
Lääkekatastrofit.....	197
Kokonaisvaltaisen sairauden lumo	200
Virheitä värikalvossa.....	208
Heiluridiagnoosi ja kehon viisaus	212
Eräitä huonoja lääkkeitä	216
6. Pehmeä aalto	227
Al Sano ja lupa ostaa yrtejä	227
Hans Kalm	234
Pehmeä aalto nousee.....	242
Antroposofisen lääketieteen suhde sairauksiin.....	248
Eurytmia	255
Esimerkki homeopaattisesta päättelystä	257
Täydentävä vai vaihtoehtoinen homeopatia?	260
Akupunktio	266
Osteopatian ikuinen identiteettikriisi	272
Detox ja korvakynttilät	277
7. Parantava energia.....	284
Elinvoima	284
Mesmeristit ja magnetisöörit.....	286
Parantava suggestio.....	293
Henkiä ja energiaa.....	299
Teosofisen energiakehon anatomia	303
Terveet värähtelyt	309
Jooga.....	311
Tieteen sirkamat.....	319
Orgonienergia ja kuvitellut traumat	324
Antennit jalkapohjissa	329
Kristallihoidot	333

Volta-risti ja magneettiamuletit	335
Kvanttimystiset diagnoosikoneet	337
Valkee-korvavalo	339
Myrkkysäteet	341

8. Terveyshumpuuki kristinuskossa 345

Jodia Jumalalta	345
Kristus vastaan lääkärit	348
Pyhimys lääkekaapissa	353
Kuolleiden herättäminen Jumalan voimalla	355
Kun ihmettä ei tapahdu	358
Kristillinen tiede	360
Enkelit ja kvantit	362

9. Epäluulon sata sävyä 365

Keskilämmen käärmeöljykauppiat Suomen markkinoilla	365
Media vs. humpuukimainokset	368
Terveyspopulistisen journalismin juurilla	372
Terveyshumpuuki ja satiiri	375
Suomen oma rokotevastainen antisankari	377
Mitä on nykyaikainen rokotevastaisuus?	382
Kolerasalaliittoja	391
Miksi salaliittoteorioita?	393
MMS: Näin salaliittoteoria tukee valelääkettä	396
Aseena käytetty ja automatisoitu terveyshumpuuki	400

KIIITOKSET	407
VIIITTEET	408
LÄHTEET JA KIRJALLISUUS	481
HENKILÖHAKEMISTO	533
ASIAHAKEMISTO	540

IHAN PIENI JOHDANTO

Tämä on kirja terveyden ja humpuukin historiasta Suomessa ja vähän muuallakin. Sen sivuilla käyn läpi epäonnistuneita parantamisyriytyksiä ja kamalia virheitä terveyden edistämisen taipaleella esimodernilta ajalta 2020-luvulle asti. Matkan varrella paljastan monen nykyajan terveyshumpuukin alkuperän.

Historia on aina vähän hupaisaa. Menneisyyden uskomukset voivat näyttää meistä umpihumpuukilta silloinkin, kun ne edustavat oman aikansa parasta tietoa. Historiallisesta aineistosta onkin joskus vaikeaa tunnistaa, kuka on todellinen humpuukimaakari. Se vaatii salapoliisityötä.

Humpuukia on kaikki se, minkä joku väittää virheellisesti olevan totta, vaikka tarjolla olisi parempaakin tietoa. Terveyshumpuukia löytyy historiasta parhaiten, kun kiinnittää huomiota siihen, mistä ihmiset eri aikoina ovat tapelleet ja millä perusteella he ovat syyttäneet toisiaan humpuukin lähettiläiksi tai puolustautuneet syytöksiä vastaan. Vallankumouksellisten terveysmanifestien, livevien mainoslupausten, sanomalehtien mielipidekirjoitusten ja oikeuden pöytäkirjojen takaa paljastuu puuhastelijoita ja kokeilijoita, huijareita ja fanaatikkoja sekä sukupolvi toisensa jälkeen epätoivoisia, kärsiviä potilaita, jotka tarvitsevat apua, mutta eivät sitä saa.

Tämän kirjan perusasetelma on kolmiodraama. Ensinnäkin annan historian hahmojen riidellä keskenään. Se onnistuu minulta helposti, sillä olen koulutukseltani uskontotieteilijä. Uskontotieteen tutkimuskohteet ovat usein toistensa kurkuissa kiinni. Olen kuitenkin myös tiedetoimittaja ja siinä ominaisuudessa en malta purra vain huultani vaan

sekaannun itsekin parantajien välisiin nahisteluihin ja tiputtelen kriittisen sanan jos toisenkin ihmisten puuhista – etenkin, kun pääsemme käsiksi 1900-luvun historiaan. Jatkan täten yllpeästi samaa nujakoinnin perinnettä, jonka historiaa kirjassa esittelen. Draamaa riittää.

Eikä tämä ole pelkkä kolmiödraama, sillä keskenään kinastelevien parantajien ja yhden nyreän tiedetoimittajan lisäksi hässäkössä on mukana neljäskin osapuoli: sinä. Uskon, että jossakin vaiheessa kirjaa useimmat lukijat haluavat osallistua keskusteluun ja karjaista ilmoille ”no tuo vasta onkin humpuukia!” tai ”no eihän tämä ole humpuukia lainkaan!” Tai ehkä lukija panee popcornit tulille, istuu mukavaan tuoliin ja hihkaisee niin kuin eräs *Ufoaika*-lehden kirjoittaja vuonna 1974: ”Ottakaa vain ’humpuuki’ ilolla vastaan, kun arki on ankea ja nykyihmisen päässä pörisee!”

Mitä luulet? Onko sinulla kiihkeitä mielipiteitä enkelihoidoista, noitavainoista, kasvissyöjistä, rokotteista, homeopaateista, E-koodeista, Jeesuksesta tai natseista – tai siitä, kenellä on oikeus elää? Pidemmittä puheitta tervetuloa riitaisalle reissulle halki terveyden ja humpuukin historian.

1.

Suomalaisen terveyshumpuukin synty

Paheksuttu parannustaikeus

Vuonna 1775 eräs irtolainen nimeltä Mikael Koistinen marssi Oulun kaupungin väliaikaiseen kirkkoon ja puri alttaripöytää, jupisi kirouksia ja lausui Herran nimeä. Hän ei kuitenkaan ollut yksin. Joukko lapsia ja nuoria oli kokoontunut kirkkoon aamurukoukselle, ja he joutuivat todistamaan outoa toimenpidettä. Koistinen pantiin oikeuden eteen, ja hänet tuomittiin maksamaan sakkoja yleisen pahennuksen aiheuttamisesta, kiroamisesta ja taikuuden harjoittamisesta.¹

Miksi Koistinen puri alttaripöytää? Yksinkertaista: hän yritti helpottaa hammassärkyään noudattamalla parannusvinkkiä, jonka oli saanut tietäväiseksi tunnetulta leskivaimolta. Emme tiedä, maksoiko temppeu vaivan eli paraniko Koistisen hammassärky.

Maailma, jossa Koistinen ja alttaripöytä kohtasivat, oli hieman toisenlainen kuin meidän maailmamme. Suomi oli 1700-luvulla kehittymätön ja köyhä palanen Ruotsin kuningaskuntaa. Kaupungit olivat pieniä ja yläluokka enimmäkseen ruotsinkielinen. Tärkein elinkeino oli peltoviljely. Uskonnollisesti Suomi oli pääosin luterilainen, idässä ortodoksinen. Tietäjät, haltijat ja muinaiset jumalhahmot olivat edelleen läsnä maaseudun arjessa. Savupiiput tekivät vasta tuloaan, joten pirteissä silmät vuotivat ja keuhkot täytyivät pienhiukkasista. Maassa asui vain muutama lääkäri. Joka kolmas lapsi kuoli.²

Kirkoissa ja kirkkomailla pyöri tuolloin paljon ihmisiä, etenkin miehiä, todella omituisissa puuhissa. Koistinen oli vain yksi monista. Kirkko veti puoleensa parantajia ja sairaita, sillä Jumalalla oli voimaa ja hautausmaan mullassa asui kirkonväkeä. Kirkonväki oli eräänlainen sekoitus maagista energiaa, sairauksia aiheuttavaa pahuutta ja salaista tietoa varjelevia eläviä kuolleita.³

Eräskin mies paranteli suusyöpää hieromalla sitä Kuopion kirkon nurkkapieleen. Toinen kopautti hoitamaansa potilasta juovuksissa päähän varastetulla ihmisen luulla. Kolmas yritti päästä eroon vainajänäyistään ajamalla reellä kierroksen Tyrnävän kirkon ympäri. Lopulta kirkonväen voima kellisti miehen kirkon papinoven eteen.⁴

Viranomaiset eivät tällaisesta tykänneet. Kansanomainen parantaminen oli toki 1700-luvulla arkista toimintaa, eikä sitä sinällään vastustettu, mutta osa taikuudesta rikkoi sopivaisuuden rajoja. Ei ollut suotavaa purra kirkon alttaripöytää, kun lapsilla oli meneillään aamun rukoushetki. Ei myöskään ollut sallittua varastaa hautausmaalta luita, ruumisarkun nauvoja, multaa, käärinliinoja, kalloja eikä sormenpätkiä – ei taikuutta varten eikä muutenkaan. Kähveltäminen ei kuitenkaan ollut harvinaista tai edes vaikeaa, sillä hautausmaat olivat ahtaita, haudat matalia, ja luita pystyi poimimaan jopa maata kaivamatta.⁵

Taikuuden harjoittaminen oli Ruotsin ja Suomen alueella rangais-tava teko keskiajalta aina 1800-luvulle asti ja tietyn ehdoin vielä 1900-luvullakin. Alun perin tuomittiin vain vahingoittava taikuus, kuten kiroukset. Vahingoittavuus on kuitenkin tulkinnanvaraista. Siispä kun noitavainot levisivät protestanttisesta Euroopasta Ruotsiin 1600-luvulla, periaatteessa mikä vain taikuuden muoto – toisinaan jopa parantaminen – saattoi olla todiste noituudesta eli vehkeilemisestä paholaisen kanssa. Moista puuhastelua pidettiin tietenkin vaarallisena ja siitä kiinni jäänyttä odotti kuolemantuomio.⁶

Ruotsi-Suomen tuomarit olivat tottuneet jakamaan sakkoja ja raip-parangaistuksia taikuudesta, mutta pahimmanlaatuista noituutta he pitivät yleensä vaikeasti todistettavana rikoksena. Syyttömyysoletuksesta pyrittiin pitämään kiinni, eikä tuomioita jaettu kevyin perustein. Noitusosoikeudenkäynnit olivatkin hankalia ja kiusallisia prosesseja, ja vain kaikkein kiihkomielisimmät kirkonmiehet ja viranomaiset jaksoivat innostua niistä.⁷ Suomessa noitapaniikkia esiintyi lähinnä paikoin

länsirannikolla ja Ahvenanmaalla. Suurin osa noituusoukeudenkäy-
neistämme osui 1600-luvun lopulle, jolloin Turussa sattui istumaan
eurooppalaisiin noitateorioihin paneutunut piispa. Sisämaassakin toki
tuomittiin ihmisiä noituudesta, mutta tapauksiin ei liittynyt noita-
vainoille ominaista massahysteriaa.⁸

Kaiken kaikkiaan Suomen historiassa on järjestetty parituhatta tai-
kuus- ja noituusoukeudenkäyntiä. Vakavimmissa syytöksissä taustalla
oli yleensä naapurusten välistä riitelyä, ei järjestelmällistä vainoa. On
arvioitu, että noituudesta langetettiin Suomessa noin 150 kuoleman-
tuomiota, joista useimmat jäivät kuitenkin hovioikeudessa vahvis-
tamatta ja toimeenpanematta.⁹ Kuten eräissä muissakin Pohjois- ja
Itä-Euroopan maissa, Suomessa noituudesta ja taikuudesta tuomittiin
enemmän miehiä kuin naisia, tosin paikallisesti noitapaniikki saattoi
kohdistua nimenomaan naisiin. Vastoin yleistä mielikuvaa noitia ei
yleensä poltetu elävänä roviolla vaan mieluummin heidät teloitettiin
teilaamalla tai mestaamalla, jonka jälkeen heidän ruumiinsa poltettiin
tai jätettiin esille roikkumaan.¹⁰

Käytännössä noituus- ja taikuusoukeudenkäyntien aikakaudella
1500–1700-luvulla esivallan kanssa törmäyskurssille joutuivat helppoi-
min yleistä pahennusta aiheuttaneet parantajat. Sen sijaan kunnioitetut
tietäjät eivät liiemmin päätyneet oukeuden eteen. Loitsuilla parantami-
nen oli arkista puuhaa – sitä tehtiin kaikkialla Suomessa. Kuoleman-
tuomioita parantamisesta jaettiin vain todella oudoissa tapauksissa.
Ennemmin taikuudesta sai sakkoja tai raippaa. Yleensä loitsuparantaja
oli turvassa, jos ei heilunut liian näkyvästi kirkkomaalla.¹¹

Vaikka tietäjien ja muiden parantajien päitä ei yleensä pantu pölkylle,
taikuuskielto vaikeutti heidän työtään. Viranomaisten mukaan vain
luonnollinen parantaminen oli sallittua, mutta kansanuskuksissa
raja luonnollisen ja yliluonnollisen välillä oli häilyvä. Loitsuista ei voitu
noin vain luopua. Maallisten hoitokeinojen ajateltiin olevan tehokkaita
vasta, kun ne yhdistettiin sopivaan taikuuteen. Suomalaisessa tietäjä-
perinteessä lääkkeetkin piti ”lukea” eli niihin piti loitsia oukeat loitsut
tai niillä ei ollut vaikutusta. Rohdokset itsessään eivät parantaneet vaan
olivat maagisia työkaluja.¹²

Kylvettäminen oli yksi tärkeä parannusrituaali muiden joukossa.
Kylpyvedellä ei kuitenkaan pesty pois mikrobeja vaan sen avulla

siirrettiin ylikuonnollisia taudinaiheuttajia paikasta toiseen. Vaikka potilaan kylvettäminen sinällään oli viranomaisten ja pappien mielestä sallittua, monet parantajat ja potilaat uskoivat, ettei kylvyistä ollut apua, jos kylpyvettä ei heitetty jälkikäteen oikeaan paikkaan. Mikäli sairauden oli aiheuttanut kirkonväki, kylpyvesi piti toimittaa kirkkomaalle. Näin sairauden aiheuttanut maaginen tartunta irrotettiin potilaasta ja palautettiin sinne, minne se kuului.¹³

Kylvettämisen ongelmat liittyivätkin usein kylpyveden loppusijoitukseen. Esimerkiksi renki Hannu Tikka kertoi vuonna 1760 oikeuden edessä, miten erään lapsen epäiltiin sairastuneen tämän syötyä marjoja Oulunsalon uhrikirkon pihalta. Tikka sanoi pesseensä lapsen ja vieneensä pesuveiden pullossa hautausmaalle. Näin kalma, joka oli siirtynyt lapseen marjoista, palasi takaisin oikeaan paikkaan. Todistajien mukaan Tikka oli tosin tehnyt paljon muutakin, kuten kiertänyt kirkon ovia ja kellotapulia ja potkinut niitä ja mölynnyt.¹⁴

Kesällä 1785 kööri juopuneita miehiä tunkeutui Tyrnävän kirkkomaalle parantaakseen Nils Pertinpojan kalmanvihoista eli vainajien aiheuttamasta sairaudesta. Kirkkomaalle heitettiin Pertinpojan pesuvedet, ja todistajien mukaan parantajat repivät myös kirkon luutalosta löytyneen käärinliinan. Eräät jopa väittivät parantajien kaivaneen jonkun lapsen haudan auki ja viskanneen arkun Tyrnävänjokeen. Se herätti pahennusta, ja parantajat tuomittiin sakkoihin.¹⁵

Parantaminen oli noihin aikoihin aina vähän outoa – oli toimessa sitten tietäjä tai lääkäri tai omia luovia rituaalejaan kehittävä itsehoitaja. 1700-luvun hautausmaataikuutta ei voi pitää suoranaisena humpuukina, sillä sen tilalle ei ollut tarjolla parempaakaan.

Pelkkä humpuuki ei yleensäkään ole ollut riittävä syy puuttua kansanparantajien toimintaan kovalla kädellä. Kaikkihan me sepustamme jotakin outoa terveydestä vaillinaisen tiedon pohjalta. Sellaista ihmiselämä on aina ollut. Ongelmia koituu yleensä niille epäonnille parantajille, joiden puuhia muut pitävät vaarallisina tai pahantahtoisina. Vaarallisuuskin on toki suhteellista. Vaarallisena voidaan pitää yhtä hyvin myrkyllisten rohtojen antamista kuin kuolleiden rauhan rikkomista.¹⁶

Taistelevat tietäjät

Parantajat ovat halki historian nujakoineet virkavaltaa, toisiaan ja kaikenlaisia kuvitteellisia olentoja vastaan. Monen parantajan työ on yhtä draamaa – suorastaan kamppailulaji. Näin on ollut ja on edelleen.

Suomalaisten ja karjalaisten talonpoikien ja kaskiviljelijöiden keskuudessa toimi tietäjiä. Tietäjät olivat niin sanottuja riittispesialisteja, eli he osasivat toteuttaa yhteisön kannalta tärkeitä rituaaleja, lausua loitsuja ja kertoa myyttitarinoita. Toisin sanoen tietäjällä oli tietoa, jota muilla ei ollut.¹⁷

Parantaminen oli yksi tietäjän tärkeimmistä tehtävistä. Siinä työssä olennaista oli ensin selvittää, kuka tai mikä taudin aiheutti, ja sitten taistella aiheuttajaa vastaan.¹⁸ Tietäjä selvitti taudin alkuperän taikavälineen avulla arpomalla, unia näkemällä tai viinan avulla. Usein taudinaiheuttajat löytyivät tutusta, eletystä ympäristöstä. Jos käsi paloi, puhuttiin tulenvihaista, tai jos ihminen kompastui kiveen, häneen iskivät maanvihat, metsässä säikähtäessä metsänvihat. Samoin veitsestä saatu avohaava tarkoitti raudanvihoja. Eihän veitsi turhaan käyttäjänsä kimppuun hyökännyt. Ja mikäli ihminen säikähti ruumista tai kompastui avonaiseen hautaan, häneen tarttuivat kalmanvihat, kuten siihen lapseen, joka söi marjoja Oulunsalon kirkkomaalta.¹⁹

Kun sairauden alkuperä oli keksitty, joskus ei sen kummempaa hoitoa tarvittukaan. Riitti, että potilas tajusi vaivojensa syyn. Mutta jos parannuskonsteja tarvittiin, niitä kyllä piisasi. Perinteisesti parantaminen piti usein suorittaa oikeassa paikassa tai oikealla ainesosalla. Metsänvihoja parannettiin metsässä ja kalmanvihoja hautausmaalla. Vaihtoehtoisesti voitiin hyödyntää jotakin metsään tai hautausmaahan liittyvää esinettä. Apuna käytettiin myös kristillisiä artefakteja, taikakaluja, suolaa, yrttejä, tervaa, viinaa ja saunottamista. Parannusriiteissä oli yleistä uhkailla tai maanitella taudinaiheuttajaa, ilmaista tunteita tai kolistella. Osa tietäjistä nostatti luontoaan jalkaa polkemalla ja äkäisesti jupisemalla. Se oli tapa kerätä voimia parannusloitsua varten ja osoittaa sekä potilaille että taudinaiheuttajalle, että nyt oltiin tekemisissä lujaluontoisen parantajan kanssa. Sairaus saisi pian tuta.²⁰

Loitsut olivat tärkeä osa tietäjätyypistä parantamista. Niistä vanhimpia olivat niin sanottua kalevalamittaa noudattavat loitsurunot, joita leimasivat tietynlaiset alkusoinnut ja toistot. Tiedättehän: ”Mieleni minun tekevi / Aivoni ajattelevi.” Kalevalamitta on maailmanlaajuisesti katsoen ainutlaatuinen suullisen perinteen taidonnäyte. Se on luultavasti tuhansia vuosia vanha ja kantaa mukanaan palasia esihistoriallisista uskomuksista.²¹

Eräs muinainen suomalaisen parannusloitsun elementti oli ”synty”. Syntyloitsun avulla tietäjä osoitti tuntevansa yliluonnollisen vastustajansa alkuperän. Jos vaikka veitsi viilsi haavan, luettiin ”raudan synty”. Suuret tietäjät käyttivät syntyloitsuja luovasti osana pitkiä ja polveilevia loitsukokonaisuuksia.²² Syntyloitsun idea lienee peräisin pohjois-uraasialaisten pyyntikulttuurien samanistisesta taikuudesta tuhansien vuosien takaa. Samaani paransi sairaita matkustamalla hurmostilassa henkimaailmaan, josta löytyi sairautta aiheuttavien asioiden perimmäinen olemus tai alkuperä eli synty. Kohdattuaan sairauden aiheuttajan samaani saattoi maanitella sitä tai komentaa sitä. Vakavien sairauksien parantaminen edellytti aina jonkinlaista dramaattista kohtaamista.²³

Myös suomalaisissa ja karjalaisissa maalaisyhteisöissä osa tietäjistä hyödynsi hurmoksellisia tajunnantiloja, mutta enemmän he paransivat loitsulauluilla ja konkreettisilla rituaaleilla kuin matkaamalla tuonpuoleiseen. Muistot samaanien henkimatkoista jäivät kuitenkin elämään parannusloitsujen kuvastoon. Loitsuissa seikkailtiin ihmeellisissä näkymäailmoissa. Esimerkiksi 1800-luvun alussa suuri savolainen tietäjä Köppö saattoi parantaa palovammoja loitsulla, jossa tulen synty- paikkaa etsittiin tulisesta koskesta:²⁴

”Misses tuli tuvitettu? / Tuol on tuli tuvitettu, / Valkiainen
vaivutettu / Kultaisessa kätöksissä, / Hopeisä sisnosessa, /
Korvalla tulisen kosken, / Koskessa tuli palossa.”

Näin Köppö paljasti, että tuli oli syntynyt palavassa koskessa, ja jatkoi sitten loitsimista komentamalla tulta ”jäisen kattilan” voimalla. Siten hän alisti tulen valtaansa ja pakotti sen korjaamaan aiheuttamansa vahingon. Henkimaailman näkyjä ja yliluonnollista kamppailua kuvaavien loitsujen avulla tietäjä pystyi rakentamaan parantavan draaman

kaaren. Tämä oli tärkeää sekä potilaalle että yhteisölle. Sairaus on aina kriisi, ja hyvin rakennettu parantava kertomus tarjoaa siihen ratkaisun. Kertomus helpottaa oloa ja tuo tunteen siitä, että tilanne on hallinnassa, vaikka biologisesti sairautta ei osattaisikaan nujertaa.²⁵

Tietäjän suurimpia haasteita oli vakuuttaa oma yhteisönsä siitä, että hänellä todella oli hallussaan yliluonnollista voimaa ja tietoa. Vakuuttavuutta tietäjä rakensi muun muassa loitsujen kerskausosioilla. Kerskauksissa tietäjä julisti, miten erinomaisen etevä hän oli ja mistä hän oli saanut kaikki tietonsa ja taitonsa.²⁶ Nykyäänkin itsensä kehuminen ja omien voimien lioitteleminen on tärkeä osa monien parantajien työtä, sillä potilas pitää vakuuttaa parantajan voimasta, muuten hän kääntyy jonkun muun puoleen.

Tietäjät eivät todistelleet voimiaan vain taistelemalla yliluonnollisia olentoja vastaan vaan höykyttivät myös toisiaan.²⁷ Kansantarinoissa loitsijoiden väliset yhteenotot ovat arkea. Niissä tietäjät nostattavat karhuja ja käärmeitä kilpailijoitaan vainoamaan ja saattavat toisensa naurunalaisiksi. Kalevalassakin Väinämöinen ja Joukahainen mittelevät voimiaan kilpalaulannalla, joka päättyy, kun Väinämöinen laulaa ”syntyjä syviä” eli voimakkaita syntyloitsuja, jotka saavat maailman mullistumaan ja Joukahaisen sortumaan suohon.²⁸

Tietäjien rooliin kamppailijoina kuului se, että heidän uskottiin kykenevän aiheuttamaan sairauksia. Tarinoiden mukaan suomalaiset tietäjät esimerkiksi pystyivät sinkoamaan vihollisiinsa maagisia noidanuolia. Käytännössä tämä tapahtui vaikkapa ampumalla pientä nukkea pikkuruisella jousipyssyllä tai tökkäämällä sitä neulalla. Vihamies voitiin sairastuttaa myös tekemällä tälle tyrä tai tyro. Se onnistui esimerkiksi panemalla nahkapussiin uhrin elinvoimaa kuvaavia aineita, kuten hiuksia ja kehon eritteitä. Pussi kaivettiin maahan tai pantiin erityiseen ”piinapaikkaan”, kuten puristuksiin kahden puunrungon hankauskohtaan tai hiertymään koskessa pyörivän kiven alle. Sairastuttamiseen ei tosin tarvittu näinkään monimutkaisia riittejä. Kuka tahansa pystyi tartuttamaan kalmanvihhat, kunhan tiputti toisen ruokaan tai juomaan hautausmaan multaa tai kuolleen ruumiinnesteitä. Naapurin saattoi sairastuttaa jopa ihan vain kiroamalla kyllin vihaisesti.²⁹

Tarinat sairausammuksia sinkoavista vihamiehistä ja toisiaan kiroavista naapureista auttoivat tietäjää selittämään, miksi potilas tuns

äkillistä särkyä tai miksi joku noin vain kuoli. Sana ”noidannuoli” on periytynyt nykypäiväänkin kuvaamaan akuuttia selkäkipua. Kun tietäjä asetti sairauden osaksi tarinallista konfliktia, hän teki siitä hallittavan ja pystyi tarjoamaan ongelmaan ratkaisun eli hoidon. Esimerkiksi maagisia ammuksia poistettiin kehosta usein etsimällä ihosta se kohta, josta nuoli oli muka mennyt läpi. Lävistyskohtaa imettiin tai puristeltiin tai nuolen tehoa heikennettiin väkevänä pidetyillä aineilla, kuten tervalla tai viinalla.³⁰

Sairauden palauttaminen takaisin kiroajalle kuului tietäjien perustaitoihin. Oikeusjärjestelmän silmissä moiset taiat olivat kuitenkin vaarallisia, vahinkoa aiheuttavia. Aina oli uhkana, että tauti karkaisi väärään osoitteeseen ja viaton sivullinen sairastuisi. Siksi taudin palauttamisesta saatettiin langettaa parantajille jopa kuolemantuomioita.³¹ Usein parantajat toimivat piilossa Ruotsi-Suomen oikeuslaitokselta, mutta joillekin kunnianhimoisille tietäjille esivallan ja papiston vastatoimet tarjosivat kaivatun tilaisuuden kasvattaa omaa mainettaan. Oikeudenkäynneissä oli mukana jo varhain mediapelin elementti. Huhujen välityksellä tietäjä laajensi asiakaskuntaansa ja rakensi itsestään uhmakasta, populistista sankarihahmoa.³²

Toisinaan syytetyt haastoivat valtaa pitäviä lausumalla kesken oikeudenkäynnin loitsuja, joilla yritettiin maagista reittiä kääntää oikeusprosessi omaksi eduksi.³³ Avoin loitsinta ei varmastikaan lisännyt lautamiesten myötätuntoa parantajia kohtaan, mutta spektaakkeleista syntyi kansan suuhun sopivia tarinoita. Eräässä kertomuksessa maineikas parantaja Kuuvalon Jussi meni Taulumäen kirkkoon taikomaan, jäi kiinni ja joutui oikeuteen. Tuomari halusi langettaa Jussille sakot kirkon häpäisemisestä. Vaan kuinka kävi? Jussi ja lautamiehet muuttuivat kaikki samannäköisiksi. Tuomari ei pystynyt erottamaan, kuka oli syytetty, joten Jussi pääsi pälkähästä.³⁴

Sairauskäsitksessä, jossa parantaminen on suurelta osin kamppailua ylikuonnollisia toimijoita ja kateellisia ihmisiä vastaan, parantajan on aina fiksua antaa itsestään taisteluun valmis vaikutelma. Mitä enemmän potilas luottaa parantajan väkevyyteen, sitä todennäköisemmin hän on tyytyväinen parantamisen lopputulokseen. Parantajaidentiteetin rakentaminen viranomaisia uhmaamalla onkin vakiintunut osaksi myös modernin vaihtoehtolääkinnän työkalupakkia. Se käy selväksi,

kun pääsen kertomaan lisää siitä, miten Suomeen rantautui toisenlaisia parantajuuden muotoja ja millaisia kamppailuita 1900-luvulla on käyty.

Taistelu terveyshumpuukia vastaan keksitään

1700-luvun puolivälin jälkeen oppineiden parissa yleistyi skeptisyys sekä taikuutta että kristinuskoa kohtaan. Taistelu puhdasoppisten pappien ja noitien välillä alkoi näyttää vähän naurettavalta. Tuomiot taikuudesta lievenivät, noituustuomiot loppuivat, ja ylipäätään uudet arvot johtivat kuolemantuomioiden lakkauttamiseen useimpien rikosten kohdalla. Koitti valistuksen aikakausi, jolloin kansalaisten oikeuksilla oli entistä enemmän väliä – ainakin filosofien puheissa, jos ei teoissa. Kansainvälisesti tämä näkyi etenkin Ranskassa ja Yhdysvalloissa, joissa pantiin pystyyn perustuslailliset tasavallat.³⁵

Kansan kaikkien kerrosten haluttiin nyt oppivan uutta. Toiveen taustalta löytyy 1500-luvulla alkanut uskonpuhdistus, joka levitti kansan pariin lukutaitoa ja raamatuntuntemusta. Uskonpuhdistuksen mallin mukaisesti 1700- ja 1800-luvun valistajat uskoivat voitavansa kasvattaa kansalaisia kuin lapsia ikään. Valistajat raottivat kansalle myös hygienian ja ravitsemuksen saloja taatakseen vahvan työvoiman riittävyden. Kaikenlaiset humpuukia levittävät hahmot nähtiin kasvatustalouden vastustajina – etenkin, jos he eivät kuuluneet oppineeseen eliittiin.³⁶

”Humpuuki” on aina ollut poleeminen sana. Humpuukista puhuttaessa oletetaan, että joku muu on typerästi väärässä tai huijaa toisia. Sana on peräisin juurikin valistusajalta, noin 1700-luvun puolivälistä. Silloin *humbug* oli englanninkielisessä maailmassa trendi-ilmaus, joka tarkoitti viihdyttävää hömppää tai petollista tarinaa. Suomen kieleen sana omaksuttiin 1800-luvulla oletettavasti ruotsin kielen kautta monina eri versioina: humbugi, humpuusi, humpummi. Suomalaisessa lehdistössä sana tarkoitti jo tuolloin suunnilleen samaa kuin nykyäänkin eli ”joutavaa hupsutusta”.³⁷

Kun modernin yhteiskunnan tarvitsemat koulutetut ammattilaiset alkoivat suojata itseään entistä tarkemmin kilpailijoilta, kaikenlaiset epäviralliset toimijat leimattiin humpuukimaakareiksi. Lääkärit olivat yrittäneet omia parantamisen itselleen jo keskellä sydänkeskijajan

kirkollisen byrokratianaaltoa, mutta vasta uudella ajalla yhteiskunta kehittyi niin, että yritykset kantoivat hedelmää. Suomeen perustettiin 1700-luvun lopulla piirilääkärijärjestelmä, joka määritteli lääkäreiden velvollisuuksia. 1800-luvulla järjestelmä ohjasi etenkin kaupunkilaisia lääketieteen valvovan silmän alle.³⁸

Siirtymä taikuustuomioiden aikakaudelta humpuukin vastustamisen aikakaudelle oli liukuva. Välivaiheessa ei ollut selvää, kenellä oli tärkein rooli kamppailussa terveyshumpuukia vastaan. Osa papistosta ryhtyi 1700-luvulta lähtien maallisen kansanvalistuksen johtohahmoiksi. Kun lääkäreitä ei ollut saatavilla, etenkin syrjäseuduilla papisto toimi uuden lääketieteellisen tiedon airuina. Papeista sukeutui kansan terveyskäyttämisen valvojia. Heidän päämääränsä oli sangen keskiaikaiseen tyyliin vastustaa ”ämmien vaarallisia parannuskeinoja”, joiden avulla itse ”pimeyden ruhtinas” kaivaa perustuksia oikeaoppiselta valistukselta.³⁹

Mitä enemmän Suomeen saatiin lääkäreitä ja mitä selvemmin ammattikunnan oikeudet ja velvollisuudet määriteltiin, sitä herkemmin parantajia marssitettiin oikeuden eteen maallisilla perusteilla. Taikuus-oikeudenkäynneissä viranomaisia ei liiemmin kiinnostanut syytettyjen toiminnan ammattimaisuus, mutta nyt nimenomaan ammattiparantajat joutuivat ongelmiin. Sen enempää kansanparantajille kuin uskonnollisille lääkitsijöillekään ei jäänyt paljoa tilaa, kun lääkäriverkko tihentyi. Puoskarioikeudenkäyntien avulla lääkärit vahvistivat asemaansa terveyden markkinoilla. Edes valistushenkinen pappi ei saanut enää tunkeutua lääkärin reviirille.⁴⁰

Monet piirilääkärit eivät kuitenkaan vastustaneet kaikkien lääkärinkunnan ulkopuolisten parantajien työtä. Vaikuttaa siltä, että oikeuden eteen marssitettiin herkimmin parantajat, jotka haukkuivat lääketiedettä äänekkäästi tai tarjosivat erityisen vaarallisena pidettyjä hoitoja. Taikuuskin oli vuodesta 1889 lähtien kiellettyä vain, jos siitä perittiin maksu. Sellaiset riitaisat kansanparantajat, jotka ennen olisivat joutuneet ongelmiin loitsinnan takia, päätyivät nyt oikeuden eteen syytettynä luvattomasta ammatinharjoittamisesta.⁴¹

KAIKKI TERVEYSHUMPUUKISTA!

Tietokirja surkeista parantajista, turhantärkeistä lääkkeistä, potilaiden epätoivosta ja siitä, kuinka hyvinvoinnista tuli Suomessa riidanaihe numero yksi.

Parantamisen historiasta paljastuu meheviä draamoja, petoksia ja väärinkäsityksiä, mutta myös haavoittuvia, hyvää tarkoittavia ihmisiä. Kuka oli Suomen ensimmäinen homeopaatti, ja millaisen sopan hän keitti? Miten raakaruoka ja natsit liittyvät toisiinsa? Saako sairauksia parantaa suggestiolla? Entä mihin on käytetty mustaa salvaa, pervitiiniä ja rimpeliiniä, ja kuinka vanhoja ovat rokotevastaiset salaliitto-teoriat?

Teoksessaan Juha Matias Lehtonen perkaa terveysuskuumuksiin liittyvää historiaa. Tälle terveyden edistämisen taipaleelle mahtuu niin epäonnistuneita parantamisyriytyksiä kuin kamalia virheitä. Luvassa onkin riitaisa reissu halki terveyden ja humpuukin historian esimodernilta ajalta 2020-luvulle asti.

JUHA MATIAS LEHTONEN (s. 1982) on helsinkiläinen uskontotieteilijä ja tiedetoimittaja.

www.tammi.fi

59,4

ISBN 978-952-04-2313-1